

**ДЕКОМПОЗИЦІЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІКИ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ АГРОСФЕРИ**

Нині у розвитку економіки природокористування як якісно нового вагомому напрямку економічної науки відчувається помітний перекис у бік практичних розробок, що не мають міцної теоретичної основи. Нехтування існуючих дисбалансів методологічного інструментарію щодо дослідження проблем економіки природокористування агросфери зумовлює неможливість їх усунення, що в підсумку призведе до розгармоніювання всієї агро конструкції. Зазначене спричинює нагальну потребу здійснення наукових розвідок щодо декомпозиції методології дослідження економіки природокористування агросфери.

Загалом слід відмітити, що останні два десятиліття спостерігається зростання наукового інтересу до проблематики методології економіки природокористування. Визнається необхідність створення методологічного бачення, здатного адекватно відобразити парадигму економічного аналізу природокористування. Зроблені певні спроби перегляду методологічних концепцій минулого (сильні позиції „консервативних” прихильників Дж.С. Мілля, М. Фрідмена, П. Самуельсона, Дж.Н. Кейнса і т.д.), та створення принципово нових підходів (Д. Макклоскі, М. Блауг, Б. Колдуелл, А. Розенберг і т.д.). Прикметним є спроби застосування для дослідження економічних проблем загальнометодологічних концепцій наукового знання (зокрема, моделі розвитку наукового знання П. Фейєрабенда, Р. Рорті, Т. Куна, І. Лакатоша, К. Поппера і т.д.). Методологія економічної науки привертає до себе увагу не тільки економістів, але й філософів (наприклад, Д. Хаусман). Все більше монографій присвячується методології. Всупереч описаному зростанню дослідницького інтересу, методологія дослідження економіки природокористування агросфери характеризується системною кризою, методологам не вдається створити адекватні пошукові платформи. Детальний опис західної методологічної думки [2], сучасної вітчизняної економічної науки [7] підтверджує необхідність вивчення побудови методології дослідження в економічній науці.

Аналіз сучасних методологічних уявлень засвідчує необхідність формування нового підходу та декомпозиції методології дослідження економіки природокористування, що враховує її сутнісні особливості. Сукупність відмічених обставин зумовлює актуальність та значимість теми даної наукової розробки.

Відзначимо, визначення методології економічної науки як формально, так і змістовно рідко заходять далі передмов. Загалом, визначення методології економічної науки можна розділити на 3 умовні групи. Безпосередньо експліцитні визначення – наприклад, М. Блауг, Б. Колдуелл. Цікаво, що, всупереч подальшій розбіжності позицій авторів, визначення вкрай схожі. Сам Блауг зазначає „дивовижну однотайність” підходів до визначення методології як гілки економічної науки, де „ми розглядаємо способи, якими економісти обґрунтовують свої теорії, і наведені ними причини, за якими вони вважають за краще одну теорію перед іншою” [2]... Контекстні визначення, які об’єднують авторів принципово різних концепцій. Самим яскравим прикладом подібного підходу виступає М. Фрідмен. Всупереч назві своєї фундаментальної роботи „Методологія позитивної економічної науки”, експліцитним предметом дослідження виступає не методологія, але сама економічна наука [10]. Характерним прикладом є бачення методології Д. Хаусманом, який виступає як прихильник описового підходу [11]. Очевидно, сам спосіб визначення методології має децю інший характер, ніж, наприклад, спосіб визначення товарного вектора в мікроекономічній теорії попиту, де визначення постають у вигляді інструментів подальшого дослідження. З якихось причин предметно-понятійна методологічна ідеологія не завжди призводить до однакового підсумку.

Методологія, здається, існує як знання іншої природи, порівняно з економічною теорією. Прикладом тому може служити наступне. В економічній науці існує вкрай дискусійне, але все ж визнається поділ на позитивну і нормативну „частини” науки. Можна припустити, що подібне питання дійсно можна віднести до відання методології: з часів Н. Сеніора подібне питання є необхідність будь-якого фундаментального твору [11] в галузі дослідження методу економічної науки.

Дуже незвично, що і в самій методології економічної науки існує свій „внутрішній” стійкий поділ на нормативну (розпорядчу) і дескриптивну (описову) методології. Цікаво, що розвиток самої економічної методології часто характеризується як „дискретний”, тобто методологія розуміється як галузь знань, яка має „накати хвиль” інтересів вчених, але цілком самостійна для того, щоб мати історичний розвиток, паралельний економічній науці [1]. Як наслідок „ маргіналізація методології в системі економічної науки.

Сучасний етап розвитку економічної науки характеризується визнанням кризи сучасної панівної парадигми – неокласичного синтезу. Можна виділити зовнішню критику неокласики (економіко-етичне спрямування, економічна соціологія тощо) і внутрішню критику – наявність у межах однієї парадигми великої кількості різних методологічних систем, що борються за різні варіанти ставлення до економічного наукового знання [6]. Видається, що якщо зовнішня критика – нормальний елемент розвитку будь-якої теорії, то внутрішня спричинена суперечностями розвитку і є свідченням кризи парадигми. Наведемо ще одне визначення методології: методологія як „термін” для позначення кризи економічної теорії [7]. Для будь-якої теорії згубно відділення методології від самої науки: неможливо визнати існування методу поза предметом. Наведемо наступні положення, які можуть бути зрозумілі як основа орієнтації у світі методології сучасної економічної науки.

Наприклад, і М. Блауг [2], і Д. Хаусман, і Д. Макклоскі [11] стверджували свою методологію через розгляд різниці між визнаним економічним дискурсом (методологічна позиція номінально визнається, але насправді вже не діє – необхідна зміна методологічного бачення) і фактичною методологією (власне, реальна методологія досліджень, яка, за дивним збігом, є методологічною позицією самого дослідника, виявило протиріччя визнаного і реального). Подібну тенденцію, характерну, в принципі, для всіх фундаментальних методологій можна охарактеризувати метафорично як прагнення до визнання загальності своєї позиції або дуже прагматично – як дозвіл проблеми детермінації наукового пізнання. Вищеописане є відповідь на те ж питання, що й принцип *ex novo*.

Економічна оцінка природних ресурсів є категорією історичною. По мірі розвитку продуктивних сил і структурних перетворень в економіці змінювалися методологічні підходи до вартісної оцінки природних багатств. Завдання економіки природокористування були окреслені в статті К.Г. Гофмана, М.Я. Лемешева, Н.Ф. Реймерса ще в 1974 р. [3]. Тоді це, дійсно, була ще нова наука і розвивалася вона в межах економічної теорії. Загальноприйняті завдання цієї науки пізніше були сформульовані в концепції сталого розвитку і зводяться вони до проблеми, як розвиватися економіці в гармонії з екологічними імперативами.

Однак після прийняття концепції сталого розвитку, в економіці природокористування економіки ставало все менше і менше. Ми маємо на увазі методологічні дослідження.

Це сталося, мабуть, тому, що об'єктом дослідження стала не економічна система з особливою увагою на зворотній вплив на неї природної системи у відповідь на антропогенну руйнацію останньої, а об'єктом в багатьох випадках стала об'єднана система, що складається з економічної та екологічної підсистем, і при цьому до такої об'єднаної системи стали застосовуватися чисто економічні закономірності і суто економічні методи.

Представники такого підходу, зазвичай звертаються за допомогою до економіки для того, щоб переконати всіх в економічній цінності природи самої по собі. У цьому випадку ця цінність природи набуває вимір у вартісних одиницях. Виходить, що при об'єднанні економічної та природної систем беруться одиниці виміру одному з них, тобто повністю ігноруються ефекти емерджентності. Це суперечить, по-перше, основам загальної теорії систем, по-друге, економічній теорії. Предметом економічної науки є виробництво, розподіл, обмін і споживання. У цьому відношенні в економічну науку може бути включене природне середовище тільки в частині її економічного використання.

Мабуть, вимірюючи всю природу в грошових одиницях, прихильники такого підходу керуються гуманістичними принципами свого ставлення до природи, сподіваючись, що чим у більшу величину вони оцінять природу, тим більшу увагу на її стан звернуть політики та уряд. У цьому вони помиляються, тому що урядовці розуміючи слабку обґрунтованість таких захмарних величин до реальної економіки, просто їх ігнорують.

З часів Маршалла в так званому *mainstream* пропала не тільки манера формулювати міркування через такі вирази, як „сутність”, але і сама манера „міркувати” – тобто не просто використовувати гіпотетико-дедуктивний підхід, але міркувати, розвиваючи бачення методу щодо розвитку самого предмету економічного дослідження. Сучасний підхід до дослідження єдиний і для „вищих” теорій, і для навчально-методичної літератури. Так, існує певний набір „уявних” методів аналізу дослідження проблем економіки природокористування – експліцитного набору так званих аксіом. Але, наприклад,

передумова економічної рівноваги як аксіома нічого не дає без доповнення її кривими попиту і пропозиції, які виводяться з „загального” набору постулатів – транзитивність, впорядкованість, норма граничної віддачі і т.д. [1]. Інструментарність виступає важливою умовою наукової цінності. Головне, щоб економічні категорії та поняття при подібному підході не розривалися зі своєю філософською сутністю і стали лише інструментом розкриття функціонального взаємозв'язку явищ. Отримуємо структуру дослідження, позначену ще в есе Л. Робінса [5].

Визнано, що наявність „оціночних” суджень є необхідністю наукового аналізу [9], в тому числі й тому, що передумова оцінки вноситься в економічні дослідження згідно детермінізму наукового пізнання (необхідність співставлення).

Природний шлях науки – зіткнувшись з проблемою, перейти на більш абстрактний рівень. Згідно із введеним постулату „методологія як міркування”, знову перейдемо на філософський розгляд науки. Було сказано, що наука є метод пізнання. Ми розуміємо про існування науки з дії даного методу. Дія методу завжди опосередковано конкретним актом пізнання, тобто ми розуміємо, що дане міркування науково, з якогось символу, „інтелектуального відчуття”. Очевидно, метод не можна трактувати як щось за визначенням конкретне, проте не очевидне. Метод науки є сутність наукового знання, так як сам науковий метод як мислення відділяє науку від інших способів пізнання. Лише варто нам описати метод науки через мову науки, ми отримаємо не метод взагалі, але трактування методу Поппером, Куном, Лакатосом і т.п., тобто конкретну трактування методу. Виходить, одночасно співіснує два методи.

У реальній економіці, тим більше в ринковій економіці вже давно оцінені усі природні ресурси, але неявно. Тому завданням методології дослідження економіки природокористування є вичленення оцінок природних ресурсів з інших економічних показників.

Так, рентні доходи сидять в прибутку, і ми ще не можемо однозначно їх виділити з неї. Підприємства економлять на природоохоронних витратах і тим самим забруднюють навколишнє середовище. Через це страждає населення, яке змушене лікуватися і купувати ліки, але ці витрати, що становлять частину величини збитку, розмиті, і їх важко зібрати воедино.

На відміну від такого підходу ми бачимо привнесення в реальну економіку інших оцінок, які, якщо їх прийняти, зламують всі економічні основи. Наприклад, деякі науковці оцінили всі природні ресурси України в 87 трлн. дол. Якщо ж врахувати, що все світове багатство становить 100 трлн. дол, то які природні ресурси України і як були оцінені? Швидше за все, оцінювали не природні ресурси, а всім потенційним природним благам України здійснили певну економічну оцінку. Це якраз приклад того, що об'єднують природну і економічну системи, а одиниці вимірювання залишають грошові. Якщо вже є така необхідність, то більш доцільним було б введення якихось спеціальних одиниць виміру для природно-економічної системи, наприклад, екогривні чи еко-долари.

З сутнісних економічних позицій, прагнення оцінити у вартісних одиницях всі природні блага, призведе до перекосу і спотворення структури виробничих факторів, зокрема порівняння економічної оцінки праці і капіталу. А те, що має незначну цінність, як відомо, витрачається нерационально. Крім того, якщо штучно привносити в економіку неймовірно високі оцінки природних ресурсів, то це буде щось на зразок непрямих податків, розмір яких перевищить всю іншу частину доходів. А найголовніше, ми залишимося без економічного механізму переходу до інноваційних технологій.

Економічна оцінка будь-якого ресурсу, що впливає на господарську діяльність і якість життя населення, визначається як приріст функції добробуту при збільшенні цього ресурсу. Такий підхід дозволяє отримувати економічну оцінку природно-ресурсного, в тому числі асиміляційного потенціалу, шляхом оцінки збитку від їх руйнування. У результаті можна одержати оцінки, підтвержені реальними величинами вже понесених втрат, на відміну від концепції загальної економічної цінності природних ресурсів і прогнозів майбутніх доходів від додаткових ресурсів, заснованих, як правило, на непрямих хитких висновках.

Таким чином, помилково вважати, що позахмарні економічні оцінки природних ресурсів слугуватимуть стимулюванню природоохоронної діяльності, це ілюзія. Стимулювати охорону довкілля можна тільки доводячи ефективність природоохоронних заходів у межах самої економічної системи, тобто обчислюючи втрати від пасивного і ефект від активного застосування природоохоронних заходів.

Проблема сучасної економічної методології полягає в надмірному захопленні „інструментальними” методами, що знаходять своє обґрунтування у предметно-понятійній методологічній ідеології. Не враховується трирівнева ієрархія економічного знання. Звідси проблема помилкового тлумачення поняття: поняття має бути відображенням сутності того чи іншого процесу суспільної взаємодії, поняття повинне виходити і розкриватися у раціональному пізнанні. Якщо

відбувається заміна економічного міркування на, наприклад, математичну логіку, то втрачається сам сенс науки економіки природокористування і, отже, методології як передумови наукового знання: розривається необхідний зв'язок предмета і методу.

Чи варто дивуватися, що застосування індексації, графічного аналізу і математичних моделей спільно зі спробою поєднання практичного і сутнісного рівнів наукового знання приводить до заміщення якісних характеристик економічного розвитку на кількісні, уявно виражають „зростання” якісних [8]. Даний парадокс визнається, але не пояснюється в межах існуючих методичних підходів.

Нині, коли необхідність і можливість економічних оцінок природних ресурсів стали загально визнаними, склалися дві принципово відмінні методологічні концепції їх визначення: витратна і рентна. Виникнення різних концепцій обумовлено подвійним характером природних ресурсів: з одного боку, вони виступають природною базою виробництва, фактором зростання продуктивності праці, з іншого – природні ресурси є його продуктом, носієм вартості, елементом національного багатства [12]. На зміну витратної концепції прийшла рентна. Прихильники рентного підходу бачили основний недолік витратної концепції в тому, що при оцінюванні ресурсів за витратами на освоєння найбільш високі оцінки отримують найнесприятливіші для використання, найменш цінні за якістю природні ресурси. Інший недолік полягає у відсутності суворого обліку якісних особливостей природних ресурсів.

Аналіз основних концепцій економічної оцінки природних ресурсів виявив їх недоліки і позитивні сторони, можливість застосування для оцінки біорізноманіття. Для економічної оцінки природних ресурсів доцільно застосовувати концепцію альтернативної вартості, як різновид у класичному варіанті витратної концепції.

У науковій літературі концепція альтернативної вартості використовується в практиці вимірювання „вартості збереження”. В умовах сталого розвитку перед суспільством гостро стоїть завдання збереження природних екосистем. У даному випадку біорізноманіття виступає в якості інтегрального ресурсу, від стану якого залежить стабільність екосистем. Існування окремих видів визначається загальним продукуванням і якістю екосистем і окремих видів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку між собою [12, 13]. Застосування саме такого методологічного підходу дозволить відобразити цінність збереження біорізноманіття всього природного комплексу на екосистемному рівні. Підґрунтям даної концепції є синтез витратної і рентної концепцій. Крім того, існують два методологічних підходи до визначення економічного збитку: в залежності від стану навколишнього середовища і в залежності від обсягу шкідливих викидів. Перший підхід реалізується методом контрольних районів, методом аналітичних залежностей і методами соціологічного обстеження, активно застосовуються в західних країнах. Серед методів, заснованих на соціологічних опитуваннях, найбільш відомі методи готовності платити (WTP), готовності отримувати компенсацію (WTA), гедоністичний метод (Hedonic prices).

Адекватна оцінка реальних величин економічного збитку від екологічних порушень необхідна у всіх сферах економіки: для оцінки загальної економічної ефективності економіки, для відбору інвестиційних проектів усіх видів, у тому числі проектів природоохоронного призначення, для впровадження ефективних методів господарювання, для реалізації принципів екологізації менеджменту та екологічного страхування тощо.

Як частковий прояв економічної науки, економіку природокористування відрізняє свій метод, що визначає її сутність через відміну від інших наук. Подібний метод розкривається одноманітно методом науки взагалі (адже метод економіки природокористування є конституювання її „науковості”). Останнім часом, в тому числі і у вітчизняній літературі, все частіше виникає думка, що філософія більше не здатна бути джерелом ідей для методології досліджень економіки природокористування, більше не з'являється нових філософських систем, здатних дати що-небудь економічному знанню природи. Розвиток економічного знання щодо природокористування пов'язується з математичними методами, навіть зі спробами введення експерименту як способу перевірки цього економічного знання. Відбуваються запозичення з інших наук, зумовлені „здоровим глуздом” і ситуаційної логікою. Все частіше виникає теза про необхідність більш суворої орієнтації економіки природокористування на практику, звідси – спрощення розділів, пов'язаних з предметом і методом і т.п. Як наслідок, відбувається бурхливий розвиток „прикладних” аспектів економіки природокористування, водночас як фундаментальні дослідження „глибоко теоретичного” характеру стають рідкісним явищем. У перспективі така ситуація може зумовити втрату економікою природокористування цілісності, через неможливість відображення економічного знання природи „лише однією” наукою. Але чи може економічне знання обійтися без філософії? Становленням економічна наука, безсумнівно, зобов'язана філософії, отже, очевидно наявність сутнісних елементів

філософського бачення економіки природокористування, без яких неможливо зрозуміти ні економічного знання природокористування в історичному аспекті, ні сучасний розвиток знання, ні направлення його руху в майбутньому.

Література

1. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке / В.С. Автономов. – СПб: Наука, 2006. – 230 с.
2. Блауг М. Методология экономической науки или как экономисты объясняют / М. Блауг. – Изд.2. Перевод с английского. – М.: Журнал Вопросы экономики, 2004. – 417 с.
3. Гофман К.Г. Экономика природопользования (задачи новой науки) / К.Г. Гофман, М.Я. Лемешев, Реймерс Н.Ф. // Наука и жизнь. - № 6. - 1974.
4. Неверов А.В. Экономическая оценка биоразнообразия особоохраняемых природных территорий Беларуси / А.В. Неверов, О.В. Редковская, Д.А. Неверов // Природные ресурсы. -2001. – № 3. – С. 89-96.
5. Роббинс Л. Предмет экономической науки / Л. Роббинс // THESIS. – 1993. – Вып. 1. – С. 10–23.
6. Рязанов В.Т. Антропологический принцип в экономике / В.Т. Рязанов // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2006. – №1. – С. 3–18.
7. Рязанов В.Т. Проблема верификации в экономической теории / В.Т. Рязанов // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2004. – №4. – С. 3–21.
8. Ульрих П. Критика экономизма / П. Ульрих. – М.: Вузовская книга, 2004. – 120 с.
9. Ушанков В.А. О позитивном и нормативном в экономической науке / В.А. Ушанков // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2006. – №4. – С. 3–12.
10. Фридмен М. Методология позитивной экономической науки / М. Фридмен // THESIS. – 1994. – Вып. 4. – С. 20–52.
11. Хаусман Д. Экономическая методология в двух словах / Д. Хаусман // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 2, 3.
12. Шимова О.С. Основы экологии и экономика природопользования: учеб. / О.С. Шимова, Н.К. Соколовский. 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: БГЭУ, 2002. – С 66-67.
13. Экологический капитал Березинского заповедника и финансовые проблемы его воспроизводства / Неверов А.В., Кондратюк А.А., Деревяго И.П., Редковская О.В. // Экологические и нравственные проблемы особо охраняемых природных территорий: Тез. докл. республ. науч.-практ. конф., Минск, 15 дек. 2000 г. - Минск: БелСоЭС «Чернобыль», 2000. – С. 107–109.

502.34 + 504.064

*Пашенцев А.И., д.э.н., профессор,
Национальная академия природоохранного
и курортного строительства, г. Симферополь*

**ОБОСНОВАНИЕ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ПОЛНОГО
УДЕЛЬНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УЩЕРБА**

Современное общество производит значительное количество товаров и услуг, потребляя определенное количество природных ресурсов, но загрязняя при этом окружающую среду разными отходами. Чем больше производится разнообразных товаров и услуг, тем комфортнее чувствует себя человек. Сегодня понятие престижности жизни сместилось в сторону потребления, и именно оно определяет экономическое благополучие. Человек стремится получить больше материальных благ за счет неуважительного отношения к природе, что приводит к негативным последствиям. Однако в последнее время произошла трансформация мировоззрения. Общество понимает необходимость согласования своей экономической деятельности с возможностями сохранения окружающей среды. Поэтому сегодня социально-экономическое развитие невозможно без изучения состояния окружающей природной среды (ОПС) и методов борьбы с ее загрязнением, предупреждения угроз экологической безопасности. В этом процессе одно из основных мест отводится достижению оптимального уровня загрязнения окружающей среды и обеспечению условий для развития и общества, и природы.

Исследованиям вопроса оптимального загрязнения ОПС посвящены работы как украинских, так и зарубежных ученых. Так норвежский ученый Р. Аве–Нильсен считает, что «создание условий для самовосстановления окружающей среды возможно только при обосновании закономерностей равновесного состояния социальной и экологической частей системы, что должно основываться на положениях теории общего равновесия» [1, с. 89]. Однако для того, чтобы провести сравнение материальных благ с природными ресурсами необходимо использовать некоторый подход. Эту проблему